

DOI: 10.47743/jss-2024-70-1-16

Evaluarea calității reprezentării prin prisma dreptului la un proces echitabil

Assessing the Quality of Representation through the Lens of the Right to a Fair Trial

Paula-Maria MARIN¹

Rezumat: Reprezentantul, legal sau convențional, numit din oficiu sau ales de către parte, are o misiune extrem de importantă în conturarea unui proces, din momentul sesizării autorității judiciare și până la formularea și susținerea căilor de atac. Astfel, în cazul în care reprezentarea nu este efectivă, se pune problema încălcării dreptului fundamental la un proces echitabil. Cu toate acestea, adevărata provocare este aceea de a stabili modalitatea prin care poate fi evaluată calitatea reprezentării, entitatea ce poate statua cu privire la aceasta, precum și remediile existente și cele dezirabile pentru evitarea încălcării dreptului la un proces echitabil, atât prin prisma dreptului de acces la justiție, în materie civilă, cât și prin raportare la dreptul de a se apăra prin intermediul unui avocat, în materie penală.

Cuvinte cheie: reprezentare, calitate, asistență judiciară concretă și efectivă, dreptul la un proces echitabil, acces la justiție.

Abstract: The representative, whether legally appointed or chosen by the party, has an important role to play in the shaping of a case, from the moment the case is referred to the judicial authority, until exercising the right to appeal. Thus, if representation is not effective, the problem of a violation of the fundamental right to a fair trial arises. However, the real challenge lies in determining how the quality of representation can be assessed, who can decide on it and what remedies exist and are desirable in order to avoid the violation of the right to a fair trial, in terms of the right of access to justice, in civil matters, and also with regard to the right to be defended by a lawyer, in criminal matters.

Keywords: representation, quality, practical and effective legal assistance, right to a fair trial, access to justice.

Introducere

Reprezentantul, legal sau convențional, numit din oficiu sau ales de către parte, are o misiune extrem de importantă în conturarea unui proces, din momentul sesizării autorității judiciare și până la formularea și susținerea căilor de atac.

¹ Doctorand, Facultatea de Drept, Universitatea București.

Astfel, în cazul în care reprezentarea nu este efectivă, se pune problema încălcării dreptului fundamental la un proces echitabil. Cu toate acestea, adevărata provocare este aceea de a stabili modalitatea prin care poate fi evaluată calitatea reprezentării, entitatea ce poate statua cu privire la aceasta, precum și remediile existente și cele dezirabile pentru evitarea încălcării dreptului la un proces echitabil, atât prin prisma dreptului de acces la justiție, în materie civilă, cât și prin raportare la dreptul de a se apăra prin intermediul unui avocat, în materie penală.

Reprezentantul poate avea un rol esențial în desfășurarea procesului, fie că vorbim de cauze civile sau penale, de reprezentanți legali sau convenționali. Deși atât în legislație cât și în doctrină există foarte multe referiri la drepturile și obligațiile reprezentantului, se aduce foarte rar în discuție problema calității reprezentării.

Calitatea reprezentării poate fi influențată de diverși factori - și deși atunci când vorbim de acest aspect, primul instinct ar fi să ne gândim că o calitate slabă a reprezentării implică, în mod automat, și o culpă a reprezentantului, în continuare vom analiza și cazurile în care nu există o astfel de culpă, dar cu toate acestea reprezentarea nu îndeplinește standardul minim de calitate necesar pentru asigurarea dreptului la un proces echitabil.

În continuare, vom analiza modalitatea în care poate fi evaluată calitatea reprezentării în cazul avocaților, având în vedere că această formă de reprezentare apare cel mai frecvent în relație cu dreptul la un proces echitabil.

Dreptul la un proces echitabil este consacrat în articolele 21 și 24 din Constituție, în articolul 6 din Convenția europeană a drepturilor omului, precum și în articolul 47 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii europene.

În toate aceste acte normative se fac referiri exprese la dreptul de a fi reprezentant de către un avocat, ales sau numit din oficiu, iar în ceea ce privește calitatea reprezentării, aceasta nu este expres reglementată, dar este analizată în jurisprudența jurisdicțiilor ce asigură respectarea acestor dispoziții.

Având în vedere lipsa reglementării unor criterii privind evaluarea calității reprezentanților, se pune problema de a ști cine, cum și când poate realiza această evaluare, aspecte pe care urmează să le abordăm în continuare, în trei părți distincte, privind, pe de-o parte, situații din procesul civil și din procesul penal, iar pe de altă parte, metodele prin care poate fi asigurată calitatea reprezentării.

Deși dispozițiile privind dreptul la un proces echitabil în materie civilă, cuprinse în articolul 6 din Convenția europeană a drepturilor omului, nu prevăd expres dreptul la un avocat, prevederile articolelor 47 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii europene și 24 din Constituția României, ce nu disting între materia penală și cea civilă, reglementează în mod expres și dreptul de a fi asistat de către un avocat. În continuare, vom analiza jurisprudența Curții europene a drepturilor omului² sub acest aspect.

Am optat pentru abordarea în mod distinct a procesului civil și a procesului penal, deoarece în continuare vom analiza în principal jurisprudența CEDO în

² În continuare, ne vom referi la Curtea europeană a drepturilor omului cu acronimul „CEDO” (sau „Curtea”).

materie, iar în materie civilă, dreptul de a fi reprezentat a fost consacrat pe cale jurisprudențială, ca o componentă a dreptului de acces la justiție, ce este, la rândul său, o componentă a dreptului la un proces echitabil. Pe de altă parte, în materie penală, dreptul de a fi reprezentat este expres reglementat în cuprinsul art. 6 alin. 3 lit. c) din Convenția europeană a drepturilor omului.

1. Calitatea reprezentării în procesul civil prin prisma dreptului de acces la justiție

În materie civilă, dreptul de a fi asistat de către un avocat, prin prisma dreptului la un proces echitabil, a fost recunoscut de CEDO ca fiind o componentă a dreptului de acces la justiție³. Ulterior, Curtea a dezvoltat acest drept tot pe cale jurisprudențială, arătând că simpla desemnare a unui avocat nu asigură, în sine, efectivitatea reprezentării⁴. Curtea a făcut referire expresă la calitatea reprezentării, arătând că aceasta nu trebuie să fie atât de slabă încât să aibă ca efect privarea părților de dreptul real și efectiv de acces la justiție⁵.

În concret, în două cauze îndreptate împotriva Poloniei, la un interval destul de scurt de timp, Curtea a statuat că avocatul desemnat din oficiu pentru reprezentarea părților în recurs (etapă procesuală în care asistența juridică era obligatorie), nu a oferit servicii de o calitate suficient de ridicată pentru a asigura garantarea dreptului de acces la justiție.

În prima cauză, reclamantii s-au plâns de faptul că avocatul desemnat din oficiu, pentru etapa recursului, i-a informat oral, cu ocazia unei întâlniri la cabinetul acestuia, de faptul că nu existau motive legale întemeiate pentru formularea unui recurs. Deși reclamantii s-au adresat baroului, acest organ i-a informat că motivul invocat nu constituie temei pentru desemnarea unui alt avocat, din oficiu. În acest sens, Curtea a observat că dispozițiile legale interne nu obligau avocatul să formuleze opinii legale scrise cu privire la șansele de succes ale recursului, iar, în lipsa unei opinii juridice scrise, nu putea fi evaluat caracterul arbitrar al acesteia⁶. De asemenea, Curtea a statuat că, deși este acceptabil ca un avocat desemnat din oficiu pentru etapa recursului să refuze să formuleze calea de atac, ca urmare a lipsei șanselor de succes, acest refuz nu trebuie să fie formulat într-o asemenea manieră încât să lase părțile într-o stare de incertitudine cu privire la fundamentul juridic⁷. În aceste condiții, pentru lipsa calității reprezentării oferite

³ CEDO, Airey contra Irlanda, cauza nr. 6289/73, para. 26, <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-57420%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

⁴ CEDO, Sialkowska contra Polonia, cauza nr. 8932/05, para. 114 și 116, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22languageisocode%22:%22ENG%22,%22appno%22:%228932/05%22,%22documentcollectionid%22:%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-79887%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

⁵ CEDO, Staroszczyk contra Polonia, cauza nr. 59519/00, para. 135, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-79879%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

⁶ *Idem*, para. 136.

⁷ *Idem*, para. 135.

din oficiu, CEDO a concluzionat că a fost încălcat dreptul de acces la justiție, prin lipsa oferirii unei opinii juridice scrise cu privire la refuzul avocatului de a formula recurs, împrejurare ce a făcut ca părțile să nu dețină informațiile necesare cu privire la situația lor juridică și șansele de succes în ceea ce privește admisibilitatea și temeinicia recursului⁸.

Tot cu privire la un avocat desemnat din oficiu, în Polonia, pentru etapa recursului, Curtea a constatat încălcarea dreptului de acces la justiție ca urmare a faptului că avocatul desemnat din oficiu, deși a informat în scris partea cu privire la refuzul de a formula recurs, a făcut acest lucru cu doar câteva zile înainte de expirarea termenului pentru a formula recurs, iar timpul rămas nu era suficient pentru ca reclamanta să poată apela la un alt avocat din oficiu, sau să întreprindă măsuri pentru formularea cu succes a unui recurs. În plus, nici dispozițiile legale interne nu prevedeau un termen până la care avocatul ar fi trebuit să informeze partea cu privire la refuzul de a formula recurs⁹.

Ceea ce este interesant de observat, în aceste două cazuri, enunțate anterior, este faptul că deși în ambele situații avocații desemnați din oficiu pentru etapa recursului au refuzat să formuleze chiar calea de atac pentru care au fost numiți, nu aceasta a fost cauza încălcării dreptului de acces la justiție, ci modalitatea în care a fost realizat refuzul. Pe de altă parte, Curtea a considerat că refuzul avocaților desemnați din oficiu de a formula calea de atac pentru care au fost numiți nu este, în sine, contrară dreptului de acces la justiție.

Astfel, aceste două hotărâri CEDO sunt interesante nu doar sub aspectul enunțării principiului conform căruia dreptul de acces la justiție, ca parte a dreptului la un proces echitabil, presupune asigurarea unui standard de calitate a reprezentării, dar și prin prisma faptului că, în același timp, recunoaște independența reprezentanților în luarea deciziilor referitoare la activitatea acestora, precum și limitele intervenției statului în activitatea reprezentanților, chiar și a celor numiți din oficiu.

Astfel, Curtea a statuat că indiferent dacă este vorba de un reprezentant desemnat din oficiu sau numit de parte, Statul nu poate obliga avocatul să inițieze orice acțiune în justiție sau să introducă orice cale de atac, contrar părerii sale cu privire la perspectivele de succes a unei astfel de acțiuni sau remediu, deoarece astfel de acțiuni ar fi în detrimentul rolului esențial al unei profesii juridice independente într-o societate democratică, ce se bazează pe încrederea dintre avocați și clienții acestora¹⁰.

Cu toate acestea, Curtea a subliniat că statul are îndatorirea de a asigura echilibrul necesar între garantarea dreptului de acces la justiție (pe de-o parte) și asigurarea independenței profesiei de avocat (pe de altă parte)¹¹.

Obligațiile statului sunt reflectate, în viziunea Curții, prin comportamentul instanțelor de judecată, dar și a barourilor, care au anumite obligații în ceea ce

⁸ *Idem*, para. 137.

⁹ CEDO, Sialkowska contra Polonia, supra., para. 114 și 115.

¹⁰ *Idem*, para. 112.

¹¹ *Ibidem*.

privește garantarea efectivității acordării asistenței juridice de către avocați. În acest sens, CEDO a constatat încălcarea dreptului de acces la justiție, în materie civilă, într-o cauză în care, după desistarea a trei avocați numiți din oficiu, autoritățile competente, președintele baroului sau delegatul acestuia, nu au întreprins măsurile necesare pentru înlocuirea avocatului, astfel încât reclamantul să beneficieze de o asistență efectivă¹². Totodată, Curtea a statuat că lipsa efectivității reprezentării nu poate fi suplinită ca urmare a faptului că, în respectiva cauză civilă, asistarea de către un avocat nu era obligatorie, sau a împrejurării că cererea de ajutor public judiciar devenise caducă și reclamantul putea formula o nouă cerere, din moment ce fusese deja admisă cererea de ajutor public judiciar, sub forma asistenței de către un avocat, prin raportare la circumstanțele cauzei¹³. În plus, Curtea a arătat că posibilitatea reclamantului de a-și apăra singur cauza, într-o procedură care îl opune unui profesionist al dreptului, nu îi oferea, în viziunea Curții, un drept de acces la o instanță, în condiții care să îi permită, în mod efectiv, să beneficieze de egalitatea de arme inerentă noțiunii de proces echitabil¹⁴.

Este important de subliniat faptul că este posibil să fie afectată calitatea reprezentării într-o asemenea manieră încât să fie încălcat dreptul la un proces echitabil, fără ca reprezentantul să aibă absolut nicio culpă.

Spre exemplu, tot într-o cauză civilă, CEDO a statuat că a fost încălcat dreptul la un proces echitabil ca urmare a faptului că reclamantul nu a putut beneficia de o reprezentare efectivă în fața instanței de judecată, în condițiile în care instanța nu a acordat o amânare și a procedat la judecată, deși reclamantul a fost spitalizat de urgență, iar avocatul acestuia nu l-a putut reprezenta la ședința de judecată¹⁵.

2. Calitatea reprezentării în procesul penal prin prisma dreptului la apărare

Spre deosebire de situația cauzelor civile, în materie penală Convenția europeană a drepturilor omului prevede, în mod expres, dreptul la apărare, ce cuprinde trei componente: dreptul unei persoane de a se apăra ea însăși, dreptul de a fi asistată de către un apărător și, în anumite condiții, dreptul de a beneficia în mod gratuit de un avocat. Pentru cele două din urmă cazuri, Curtea a enunțat cu mai multe ocazii faptul că pentru garantarea dreptului prevăzut de art. 6 alin. 3 lit. c) din Convenție, reprezentarea trebuie să atingă un anumit standard de calitate, standard ce, astfel cum vom observa, pare să fie mai ridicat în procesul penal, comparativ cu cel civil.

¹² CEDO, Bertuzzi contra Franța, cauza nr. 36378/97, para. 30, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-65496%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-65496%22]}), ultima accesare: 14.12.2023.

¹³ *Idem*, para. 31.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ CEDO, Vardanyan și Nanushyan contra Armenia, cauza nr. 8001/07, para. 88, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22display%22:\[%220%22\],%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%228001/07%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-167760%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22display%22:[%220%22],%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%228001/07%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-167760%22]}), ultima accesare: 14.12.2023.

În anul 1980, CEDO a enunțat, pentru prima oară, faptul că dreptul la apărare nu este garantat prin simpla numire a unui avocat, fiind necesar ca reprezentarea să fie efectivă¹⁶. Astfel, într-o cauză în care avocatul a invocat imposibilitatea de a asista petentul, ca urmare a existenței unui alt angajament, precum și ulterior, din motive de sănătate, Curtea a statuat că, în astfel de situații, autoritățile au obligația de a înlocui avocatul, sau de a îl determina să își execute obligațiile¹⁷.

În plus, cu privire la obligațiile statului, din acest punct de vedere, Curtea a arătat, într-o altă cauză, că în măsura în care deficiențele privind reprezentarea sunt evidente, nu este necesar ca părțile să se adreseze autorităților pentru a lua măsuri, acestea din urmă având îndatorirea de a acționa din oficiu¹⁸. În această cauză, Curtea a considerat că era manifestă lipsa efectivității reprezentării, în condițiile în care la mai multe termene de judecată s-au prezentat avocați diferiți, ce substituiau avocatul desemnat din oficiu, iar aceștia nu erau familiarizați cu respectiva cauză¹⁹.

În același sens, CEDO a statuat că, în măsura în care avocatul desemnat din oficiu nu a respectat o condiție de formă referitoare la formularea unei căi de atac, fiind vorba de o deficiență manifestă privind reprezentarea, ce impune o atitudine activă din partea autorităților competente, instanța națională ar fi trebuit să solicite avocatului desemnat din oficiu să completeze sau să rectifice calea de atac, în loc să o respingă ca inadmisibilă²⁰.

Astfel cum am arătat și cu privire la cauzele civile, inclusiv în materie penală este posibil ca deficiențele privind reprezentarea să nu fie imputabile avocatului, ci chiar reprezentanților statului. Cu titlu de exemplu, CEDO a statuat că desemnarea unui avocat din oficiu, cu doar trei zile înaintea termenului de judecată, într-un dosar complex, nu este de natură să asigure garantarea unei reprezentări efective, deoarece avocatul nu dispunea de timpul necesar pentru a studia dosarul, pentru a vizita inculpatul în penitenciar (în cazul în care se impunea aceasta) și pentru a pregăti apărarea.²¹

Într-o altă cauză, Curtea a statuat că desemnarea unui avocat din oficiu, cu doar cinci ore înainte de termenul acordat pentru soluționarea fondului, într-o cauză penală cu privire la o faptă ale cărei limite de pedeapsă erau ridicate, conduce la concluzia existenței unei lipse a efectivității reprezentării, ce este, de asemenea,

¹⁶ CEDO, Artico contra Italia, cauza nr. 6694/74, para. 33, <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-57424%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ CEDO, Sannino contra Italia, cauza nr. 30961/03, para. 51, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-75213%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

¹⁹ *Idem*, para. 50.

²⁰ CEDO, Czekalla contra Portugalia, cauza nr. 38830/97, para. 68, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-60676%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

²¹ CEDO, Daud contra Portugalia, cauza nr. 11/1997/795/997, para. 39, <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-58154%22>}, ultima accesare: 14.12.2023.

manifestă, astfel încât instanța națională avea obligația de a nu rămâne pasivă și de a asigura garantarea concretă și efectivă a dreptului la apărare²².

3. Metode prin care poate fi asigurat un standard optim de calitate a reprezentării

Având în vedere creșterea numărului de cazuri în care CEDO a statuat faptul că părțile nu au beneficiat de o reprezentare efectivă în fața instanțelor de judecată, în ceea ce privește domeniile dreptului civil și dreptului administrativ, în anul 2021, Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a emis un ghid adresat statelor membre, referitor la eficiența și eficacitatea sistemelor de asistență juridică. Cu această ocazie au fost indicate și mecanisme prin care ar putea fi asigurată calitatea sistemelor de asistență juridică.

Reamintind faptul că se impune respectarea principiilor independenței profesionale a prestatorilor de servicii juridice, precum și a confidențialității consultațiilor juridice, Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a recomandat statelor membre luarea următoarelor măsuri pentru garantarea calității reprezentării:

„ – utilizarea unor criterii clare și obiective pentru desemnarea furnizorilor de servicii de asistență juridică;

– o evaluare amănunțită și regulată a furnizorilor de servicii de asistență juridică [...] pe baza unor criterii clare [...];

– dezvoltarea profesională continuă oferită în mod regulat furnizorilor de servicii de asistență juridică;

– inserarea clauzelor de garantare a calității în contractele publice încheiate cu autoritățile guvernamentale responsabile de prestatorii de servicii de asistență juridică;

– obligarea prestatorilor de servicii de asistență juridică să adere la coduri de etică și la alte forme de prevederi referitoare la etică;

– utilizarea unor instrumente de evaluare a calității, cum ar fi anchetele privind satisfacerea nevoilor clienților sau evaluările colegiale („inter pares”), efectuate de alți furnizori de servicii de asistență juridică, care să se bazeze pe criterii și/sau sisteme de notare obiective și implementate și care să fie realizate fie de către un organism independent, fie de către persoane fizice (de exemplu de către colegii avocați);

– stabilirea unor proceduri formale și imparțiale care să permită clienților să formuleze plângeri privind furnizorii de servicii de asistență juridică;

– stabilirea unor proceduri formale și imparțiale care să permită înlocuirea unui furnizor de servicii de asistență juridică ale cărui servicii nu corespund unui standard satisfăcător de calitate;

²² CEDO, Bogumil contra Portugalia, cauza nr. 35228/03, para. 49, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D,%22appno%22:%5B%2235228/03%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-88742%22%5D%7D>}, ultima accesare: 14.12.2023.

– stabilirea procedurilor de impunere a măsurilor disciplinare (cum ar fi avertismente, amenzi, eliminarea de pe lista furnizorilor de servicii de asistență juridică avizate, retragerea din cauză și ulterior transferarea cauzei către un alt furnizor de servicii de asistență juridică)²³.

Analizând toate aceste remedii, putem observa faptul că în România au fost deja consacrate, în legislație, doar o mică parte dintre acestea. Or, având în vedere faptul că omisiunile legislative pot determina încălcarea dreptului de acces la justiție și - implicit - a dreptului la un proces echitabil, apreciem că se impune dezvoltarea cadrului legal referitor la eficiența asistenței asigurate de către avocați, atât în procesul civil, cât și în procesul penal.

Concluzii

Din analiza jurisprudenței CEDO, putem observa faptul că în majoritatea cazurilor în care statele au fost sancționate pentru încălcarea dreptului la un proces echitabil, sau a dreptului de acces la justiție, din cauza faptului că reprezentarea nu a fost efectivă, motivul ce a determinat atragerea răspunderii statelor a fost lipsa existenței unor prevederi legale care fie să impună o anumită conduită avocaților, fie să remedieze eventuale carențe ale asistenței acordate.

Modalitatea în care părțile sunt reprezentate în cadrul unui proces are un rol esențial în determinarea garantării dreptului la un proces echitabil, dar, cu toate acestea, există extrem de puține reglementări exprese cu privire la calitatea reprezentării, astfel încât există omisiuni legislative nu numai cu privire la stabilirea unui standard satisfăcător de calitate, dar și în ceea ce privește remediile și sancțiunile ce ar trebui să fie implementate în cazul în care avocatul nu a acordat o asistență efectivă, ci doar una pur formală.

În aceste condiții, pentru a asigura garantarea deplină a dreptului de a fi asistat de către un avocat, a dreptului de acces la justiție și - implicit - a dreptului la un proces echitabil, apreciem că se impune înlăturarea omisiunilor legislative privind calitatea asistenței juridice, precum și dezvoltarea cadrului legal, urmând recomandările Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei.

²³ Lignes directrices du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe sur l'efficience et l'efficacité des systèmes d'assistance judiciaire dans les domaines du droit civil et du droit administratif, 2021, pag. 9, <https://rm.coe.int/lignes-directrices-du-comite-des-ministres-du-conseil-de-l-europe-sur-/1680a39919>, ultima accesare: 12.10.2023.